

İKİNCİ BÖLÜM

Para Kredi (IIa) ve
Uluslararası İktisad (IIb) Konuları

BANKACILIK KESİMİNDE BÜYÜKLÜK-BÜYÜME İLİŞKİSİ (TÜRKİYE'DEN ÖRNEK) (Ha)

Prof. Dr. Mehmet GENÇELİ(*)

1) GİRİŞ

Bankacılık kesimi Türkiye'de son yıllarda önemli değişimler göstermektedir. Bankalar bir taraftan gün geçtikçe daha önemli işlevler yüklenip modern bankacılık yöntemlerini uygularken, diğer taraftan geri dönmeyen krediler, bazı bankaların iflası gibi sorunlarla da karşı karşıya kalmaktadırlar.

Böyle bir görünümdeki kesim için büyüklük-büyüme ilişkileri hiç kuşkusuz önem kazanmaktadır. Bu yüzden de çalışmada toplanma ölçülerinin uygulanması ile büyüklük-büyüme ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Dönem olarak 31.12.1974 - 21.12.1984'ü kapsayan son on yıl seçilmiştir. Ancak, iktisadi politikadaki, dolayısıyla bankacılıktaki değişiklik gözönüne alınarak dönem 1974-79 ve 1980-84'den oluşan beşer yıllık iki alt devreye ayrılmış ve birbirinden farklı iki devrenin etkisi izlenmeye çalışılmıştır.

Bu amaçla, önce 1974, 1979 ve 1984 yıllarına ilişkin statik toplanma ölçüleri hesaplanacak, sonra da bir karşılaştırma yapılacaktır. Statik analizi takiben de her iki alt dönem için dinamik toplanma ölçüleri yardımıyla büyüklük-büyümenin gelişimi incelenecektir.

Yöntem olarak ise CR_m ($m=2, 4, 10$) toplanma indeksleri [Smyth, Boyes, Peseau (1974: 73)], HH Hirschman-Herfindahl indeksi [Theil (1967: 316-318)], E Bruckmann entropi ölçüsü [Bruckmann, 1969: 195-196], I Rosenbluth ölçüsü (Rosenbluth, 1961: 393) ve nihayet R Gini oranı [Piesch (1974: 37-39)] hesaplanacak ve bu ölçüler ile karşılaştırılmalı statik bir analiz yapılacaktır. Sonra da Pr Prais [Prais (1958: 268-272)], GR Grossack [Grossack (1965: 301-308)] ve nihayet Bruck-

(*) İktisat Fakültesi Ekonometri Bölümü.

mamı [Bruckmann (1969: 206-207)] ölçüleri yardımıyla büyüklük-büyüme ilişkisi ele alınacaktır.

1974-84 döneminde 30 banka mevduat kabul etmektedir. Ortaya çıkan bir güçlük de bu bankalar için büyüklük göstergesinin saptanmasıdır. Şube adedi, çalışanların sayısı, kâr, mevduat hacmi gibi nicelikler akla gelebilir. Bununla beraber şube adedi ve çalışanların sayısı daha başlangıçta farklılığa neden olacaklardır. Kârlar ise, çeşitli kereler vurgulandığı gibi, çoğu zaman farazi olup, gerçekleri yansıtmaktan çok uzaktır. Böylece, mevduatın paylaştırılan nicelik olarak alınması daha yerindedir. Dolayısıyla, resmi mevduat dışlanarak tasarruf mevduatı paylaştırılan nicelik olarak kabul edilmiştir. Bununla beraber, bankalardaki tasarruf mevduatının vadeli-vadesiz bileşimini gösteren istatistikler yayınlanmadığından, bankalar açısından farklı mahiyette olan bu iki mevduatın toplamının alındığına ve bu şekilde de bir sistematik hatanın varlığına da değinmek gerekir.

Öte yandan, dinamik toplanma hesaplanırken mevduat 1974 Aralık sonu itibarıyla deflate edilmiş, bu amaçla da esas devre değişimine olanak veren İ.T.O. Toptan Eşya Fiyatları İndeksinden yararlanılmıştır. Ancak bu indeks ay ortalarını gösterdiğinden Aralık sonuna geçebilmek için Aralık-Ocak indekslerinin geometrik ortalaması alınmıştır.

2) STATİK TOPLANMA ÖLÇÜLERİ

1974 ve 1979 yılları sonlarında mevduat kabul eden 37 banka bulunurken, bu sayı 1984 sonunda 38'e yükselmiştir. Dönem süresince ise 30 banka «yaşamış», diğer bir deyişle faaliyetini sürdürmüştür. Toplanma ölçüleri bu «yaşayan» 30 bankaya uygulanacaktır. Ancak, ölçüleri karşılaştırahümek amacıyla her üç yıldaki reel mevduatın ortalamalarının eşit olup olmadığı test edilmiştir: [Gürtan (1979: 790-796)].

TABLO: 1

Mevduatlara İlişkin Varyans Analizi

Değişkenlik Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Varyans Tahmini
Sütunlararası	6.795377528.10 ¹³	2	3.397688764.10 ¹³
Sütunlarıçi	1.930880101.10 ¹⁵	27	2.218827702.10 ¹³
Toplam:	1.998333876.10 ¹⁵	29	

$$F(2,87) = \frac{3.397688764}{2.218827702} = 1.53$$

$$F_{0.05}(2,87) = 3.08$$

$F < F_{0.05}$ olduğundan $H_0: \mu_1 = \mu_2 = \mu_3$ şeklindeki hipotezin reddi için yeterli bir neden bulunmamaktadır.

Dönem için hesaplanan toplanma ölçüleri ise aşağıda gösterilmektedir:

TABLO : 2
Toplanma Ölçüleri

	1974	1979	1984
n	30	30	30
CR ₂	0.480	0.461	0.506
CR ₄	0.711	0.695	0.702
CR ₁₀	0.921	0.911	0.906
R	0.758	0.752	0.752
HH	0.151	0.143	0.158
E	0.104	0.084	0.103
C	9.615	11.904	9.708
I	0.138	0.122	0.135

Tablo 2'deki CR_m toplanma indeksleri en büyük 2, 4 ve 10 bankanın payının her üç yıl sonunda aşağı-yukarı aynı kaldığını, bununla beraber Ziraat ve İş Bankalarının payının 1984'de %50'yi geçtiğini göstermektedir. Bu bakımdan 1979 ve 1984 yıllarına ilişkin CR₂ test edilmiştir:

$$t = \frac{0.12898}{0.461 - 0.506} = \frac{0.12898}{0.045} = 0.3488$$

Test sonucuna göre, her iki bankanın payındaki artış önemli değildir. Nitekim 1974-1979 ve 1979-1984 yılları için ilk 15 banka arasında mevduat sıralanması bakımından $r_s = 0.999$ ve $r'_s = 0.992$ bulunmuş ve anlamlılığı test edilmiştir [$r'_s > 0.5479$; $\alpha = 0.001$] (1). Buna göre, çok büyük, büyük ve orta bankaların mevduat sıralanması bakımından istikrarlı oldukları ve değişme olmadığı gözlenmektedir.

(1) Tablo değeri için bkz.: Glasser G. J. - Winter R. F., «Critical Values of Bank Correlation for Testing the Hypothesis of Independence», Biometrika 48 (1961), s. 447.

Öte yandan R, HH ve E ölçüleri, oldukça yüksek bir toplanmanın yıllar itibariyle yaklaşık aynı düzeyde kaldığını göstermektedir. Bu paralelde, büyüklük-büyüme ilişkisinde büyük bankaların bir üstünlüğünün olmadığı öne sürülebilir. Buna karşılık, toplanma ile ters yönlü işleyen C indeksi [Horowitz 1971: 396)] ise 1979 için çok az da olsa toplanmanın azaldığını ortaya koymaktadır. Küçük bankaların etkisiz olduğu bu kesim için HH en uygun göstergedir. [Cf. : Marfels, 1971: 764)]. Bu bakımdan banka gruplarındaki toplanmayı ölçmek için HH kullanılmıştır.

Tablo 3'de görüldüğü gibi gruplararası HH₃ indeksleri önemli bir değişme göstermektedir. Aynı şekilde gruplarıçi HH₃ indekslerinde de belirgin bir farklılık bulunmamaktadır. Ancak ilginç olan 1984 yılına ilişkin bağıl mevduat paylarını gösteren W₃ tartılarıdır. 1974 ve 1979'da %26 olan özel kanun bankalarının payı %40'a yükselmiş, ticaret bankalarının ise %14 azalarak %60'a düşmüştür. Hesaplama «yaşayan» bankalar yerine 1984 yılında mevduat toplayan 38 banka ile yapıldığında özel kamu bankalarının payı daha da artarak %41.7 olmaktadır. Gerçi bankerlik ve bazı özel bankaların iflâsından sonra kamu bankalarına duyulan güvenden dolayı özel kanun bankalarının mevduat payının artması beklenebilir, ama bu olayın bir yönüdür. Olayın ikinci yönü ise ticaret bankalarının bir kısmının küçük bankalardan oluşması ve özel kanun bankalarının ayrıca faizsiz olarak resmi mevduat toplamalarıdır. Bunun için de ticaret bankaları grubundaki küçük bankaların hem bu olgu ile hem de yabancı bankalar grubuna giren yedi yeni bankanın rekabeti ile karşı karşıya oldukları da vurgulanmalıdır.

3) TOPLANMADAKİ DEĞİŞMENİN ÖLÇÜLMESİ

Statik toplanma ölçüleri toplanmadaki değişmeyi ortaya koymakta, sadece toplanmanın ölçüldüğü zamandaki durumu göstermektedir. Bu nedenle toplanmanın değişimini gösteren analizlere gereksinime vardır.

Birinci seçenek Prais, Grossack ve Bruckmann ölçülerine başvurmak, ikinci seçenek ise regresyon analizi uygulamaktır. Burada birinci yol izlenmiştir.

Prais (1958: 268-72) t ve t+1 zamanlarındaki regresyon katsayılarının geometrik ortalamasını dinamik toplanma ölçüsü olarak kullanmıştır.

TABLO : 3
Mevduat Gruplar Arasında Toplanması

Banka Grupları	1974			1979			1984					
	n_i	P_j	HH_j	W_j	n_i	P_j	HH_j	W_j	n_i	P_j	HH_j	W_j
Özel Kanun	9	0.3656	0.428	0.265	9	0.3657	0.3908	0.2606	9	0.4174	0.3985	0.4036
Yabancı	3	0.0260	0.893	0.001	3	0.0189	0.958	0.0008	3	0.0190	0.967	0.0003
Ticaret	18	0.6084	0.252	0.734	18	0.6154	0.242	0.7386	18	0.5636	0.273	0.5901
	30	1.0000		1.000	30	1.0000		1.0000	30	1.0000		1.0000
		$HH_0 = 0.5045$				$HH_0 = 0.5127$				$HH_0 = 0.4907$		
		$HH = 0.1509$				$HH = 0.1435$				$HH = 0.158$		

$$HH_j = \sum \left(\frac{P_i}{P_j} \right)^2 ; P_j = \sum p_i \quad HH_0 = \sum p_j^2 \quad W_j = \frac{p_j^2}{HH_0} \quad \sum W_j = 1$$

$$HH = HH_0 \sum_{j=1}^3 W_j HH_j$$

Kaynak : Bankalar Birliği 1974, 1979 ve 1984 Faaliyet Raporlarının dan hesaplanmıştır.

$$b_t = \frac{\sum (\log x_t - \log \bar{x}_t) (\log x_{t+1} - \log \bar{x}_{t+1})}{\sum (\log x_t - \log \bar{x}_t)^2}$$

$$b_{t+1} = \frac{\sum (\log x_{t+1} - \log \bar{x}_{t+1})^2}{\sum (\log x_t - \log \bar{x}_t) (\log x_{t+1} - \log \bar{x}_{t+1})}$$

$$P_r = (b_t \cdot b_{t+1})^{1/2} = \left[\frac{\sum (\log x_{t+1} - \log \bar{x}_{t+1})^2}{\sum (\log x_t - \log \bar{x}_t)^2} \right]^{1/2}$$

Prais ölçüsünün uygulanması sonucu 1974-79 dönemi için $b_t = 1.009$ ve $b_{t+1} = 1.087$ ve $P_r = 1.0475$ bulunmuştur. $b_t = 1.009$ olduğundan büyük ve küçük bankaların aynı oranda büyüdükleri, $b_{t+1} = 1.08 > 1$ 'dan dolayı da bazı küçük bankaların dönem sonunda büyük bankaların arasında yer aldıkları söylenebilir. Ayrıca, $P_r > 1$ olması, az da olsa toplanmanın arttığına işaret etmektedir.

Prais ölçüsünün yardımıyla ortaya atılan sav hem şaşırtıcı, hem de çelişkilidir. Statik toplanma ölçüleri 1979 için az bir azalışa işaret ettikleri gibi mevduat sıralanmasında da önemli bir yer değiştirme bulunmamaktadır. Söz konusu farklılık ölçüde geometrik ortalama kullanılmasından ileri gelmektedir. Nitekim daha sonraki çalışmalarda ölçü

$$b_1 = \frac{\sum (p_i - \bar{p})_t \cdot (p^*_i - \bar{p}^*)_t}{\sum (p_i - \bar{p})_t^2} = r \frac{s_{t+1}}{s_t}$$

$$b_2 = \frac{\sum (p^*_i - \bar{p}^*)_t}{\sum (p_i - \bar{p})_t \cdot (p^*_i - \bar{p}^*)_t} = r \frac{s_t}{s_{t+1}}$$

$$P_r = (b_1 \cdot b_2)^{1/2} = \left[\frac{\sum (p^*_i - \bar{p}^*)_t}{\sum (p^*_i - \bar{p}^*)_t^2} \right] = \left[\frac{HH^*_{t+1} - \frac{1}{n}}{HH^*_t - \frac{1}{n}} \right]$$

olarak belirlenmiştir (Bruckmann: 205). Bu formüle göre 1974-79 Prais ölçüsü

$$P_r = \left[\frac{0.110166}{0.1176} \right]^{1/2} = 0.9678 \text{ 'dir.}$$

Yukarıdaki sonuç birinci Prais ölçüsüne nazaran daha uygun gözük-
mektedir. $b_1 = 0.96$ ve $b_2 = 0.96$ hesaplandığından 1974-79 dönemi için
toplanmanın çok az azaldığı ve küçük bankaların büyük bankalara
göre daha fazla küçüldüğü söylenebilir.

Buna karşın 1980-84 döneminde

$$P_r = \left[\frac{0.11756}{0.110166} \right]^{1/2} = 1.033, b_2 = 1.0118; b_3 = 1.0633$$

elde edildiğinden toplanmanın arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca
 b_2 ve $b_3 > 1$ olduğundan büyük bankalar küçük bankalara oranla daha
hızlı büyüdükleri gibi büyük ve küçük bankalar arasında sıralanmada
değişmeler de meydana gelmiştir.

Grossack ise (1965; 301-308) aynı ölçüyü t ve $(t+1)$ zamanların-
daki bağıl payların korelasyonu ile çarpmıştır:

$$GR = r \cdot \left[\frac{HH^*_{t+1} - \frac{1}{n}}{HH_t - \frac{1}{n}} \right]$$

$r \leq 1$ olduğundan $GR \leq P_r$ koşulu gerçekleşmektedir. 1974-79 dönemi için

$$GR = (0.95963) \cdot (0.9678) = 0.929 \text{ 'dur.}$$

Buna göre Grossack'ın tanımı ile «tekel kudretinde» $1 - 0.909 = \%7$
lik bir azalma meydana gelmiş veya büyük bankalar ortalama olarak
 $\%7$ mevduat kaybetmişlerdir. 1980-84 dönemi için ise

$$GR = (0.978X9) \cdot (1.033) = 1.01$$

olmuş, diğer bir deyişle «tekel kudreti» $\%1$ artmıştır.

Prais ve Grossack ölçüleri birbirlerinin cinsinden ifade edilirse

$$GR = r \cdot P_r$$

elde edilir. P_t ve $P_{(t+1)}$ bağıl payları arasındaki ilişki arttıkça her iki
sonuçta birbirine yaklaşacaktır.

Bruckmann ise Prais ölçüsündeki $(1/n)$ 'i dışlayarak

$$Br = \frac{HH^*_{t+1}}{HH_t}$$

şeklindeki ölçüyü savunmuştur. Bu ölçüye göre 1974-79 döneminde $Br = 0.951$, 1980-84 döneminde de $B'r = 1.10$ 'dur. Bruckmann'ın ölçüsü 1974-79 döneminde GR ile Pr arasında yer almakta, 1980-84 için ise $Gr < Pr < Br$ olmaktadır. Böylece, diğer iki ölçüye oranla Br ikinci dönemde daha yüksek bir toplanma göstermektedir. Halbuki statik ölçüler de dahil olmak üzere diğer bütün ölçüler bu savı desteklemektedir. Görüşüme göre de toplanma bu derece artmamıştır. Dolayısıyla de Br ihtiyatla yorumlanmalıdır.

4) SONUÇ

Çeşitli toplanma ölçülerine göre, 1974-1984 döneminde «yaşayan» bankalardaki mevduat toplanmasının çok az bir değişme gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık, ilk iki bankanın toplam mevduatın %51'ini, dört bankanın %70'ini elde etmesi endişe vericidir, çünkü ilk iki banka olan Ziraat ve İş Bankaları'nın resmi mevduatlardan elde ettikleri bir «rant» bulunmaktadır.

Nihayet, yapılan hesaplamaların bankaların açıkladığı bilânçolara dayandığı ve toplanma ölçülerinin doğruluğunun ancak bilânço kalemlerinin doğruluğuna bağlı olduğu da hatırlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- 1) Bruckmann G., «Einige Bemerkungen zur statistischen Messung der Konzentration», Metrika, 1969,
- 2) Gürtan K., İstatistik ve Araştırma Metodları, İstanbul, 1979,
- 3) Grossack I. M., «Towards an Integration of Static and Dynamic Measures of Industry Concentration», Review of Economics and Statistics, 1965,
- 4) Horowitz I., «Numbers-Equivalents in US Manufacturing Industries: 1954, 1958 and 1963», Southern Economic Journal, 1971,
- 5) Marfels C., «Absolute and Relative Measures of Concentration Reconsidered», «Kyklos», 1971,
- 6) Plesch W., Statistische Konzentrationsmasse, J.C.B. Mohr, Tübingen, 1975,
- 7) Prais S. J. «The Statistical Conditions for a Change in Business Concentration The Review of Economics and Statistics, 1958,
- 8) Rosenbluth G., «Round-Table Gespräch über Messung der industriellen Konzentration», in Neumark, F. (ed), Die Konzentration in der Wirtschaft, Schriften des Vereins für Socialpolitik, 1961,
- 9) Theil H., Economics and Information Theory, North Holland, Amsterdam, 1967,
- 10) Smyth, Boyes, Peseau., «The Measurement of Firm Size», Review. Econ. Statistics, 1975.